

AZƏRBAYCAN XALQ OYUNLARI (DİRƏDÖYMƏ, QIĞIMƏTİK)

Aynur İbrahimova

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Folklor İnstitutu

ibrahimova_a@mail.ru

Özət

Məqalədə Azərbaycan xalq oyunlarının yaranması və inkişaf yolları, Azərbaycanda xalq oyunlarının toplama və tədqiqi, xalq oyunlarının Azad Nəbiyev və Ələs Qasımov tərəfindən təsnifi verilir. Həmçinin “Dirədöymə” oyunu, variantları və tədqiqi, Bakıda oynanılan “Cızıq turnası” – “Dirədöymə” və “Dərələyəz” variantları-“Dizədöymə” müqayisəli təhlili aparılır. Oyunun Tovuz rayonunda oynanılan variantının təsviri, Tovuz rayonunda oynanılan “Qığımətik” oyunu və Qarabağda oynanılan “Çalaya atma” oyunları, fiziki tərbiyə prosesinin yaradıcı üsullarla, oyunlar vasitəsilə həyata keçirilməsi, oyunlar fiziki, əqli və mənəvi sağlamlığın təminatçısı kimi, xalq oyunlarının xüsusilə uşaq şəxsiyyətinin formalaşmasındakı rolu haqqında danışılır.

Açar sözlər: Xalq oyunu, təsnifat, Dirədöymə, Qığımətik, fiziki tərbiyə.

Айнур Ибрагимова

Азербайджанские народные игры

(Диредойма, Гыгыматик)

Резюме

В статье даются пути образования и развития Азербайджанских народных игр, исследование и собирание народных игр в Азербайджане, классификация народных игр Азад Набиевым и Алас Касимовым. Также, ведется сравнительный анализ игры «Диредойме», его варианты и исследования, сыгранной в Баку Чызык Турнасы-Диредойме и варианты Дерелейез- Дизедойме. Ведется разговор об описании ва-

рианта игры сыгранной в Товузском районе, сыгранный в Товузском районе игра Гыгыматик и сыгранный в Карабахе игры Чалаяатма, о роли народных игр, особенно, в формировании детской личности.

Ключевые слова: Народные игры, классификация, Диредойме, Гыгыматик, физическое воспитание.

Aynur Ibrahimova

**Azerbaijan folk games
(Diredoyme, Gigimetik)**

Summary

In the article the origin and development ways of Azerbaijan folk games, collection and investigation of folk games in Azerbaijan, the classification of folk games by Azad Nebiyev and Alas Gasimov are given. The game “Diredoyme”, variants and investigation, Jizig turnasi – Diredoyme and Dereleyez variants – Dizedoyme comparative analysis are carried out. In the article it also said about the description of the games played in Tovuz region, some games such as Gigimetik played in Tovus region and “Chalaya atma” (“Throwing to the hole”) played in Garabag, carrying out the physical behaviour process with creative methods, the games as a guarantee of mental and spiritual health, the role of folk games especially in the formation of child personality.

Key words: folk games, classification, Diredoyme, Gigimetik, physical behaviour.

Azərbaycan folkloru xalqımızın zəngin və əvəzsiz söz xəzinəsidir. Folklorun ən qədim janrlarından biri olan oyunlar, arxaik təsəvvürlərlə və türk etnoslarının erkən inkişaf yolunu əks etdirən ştrixlərlə zəngindir.

Xalq oyunları ağlın toplum həyatına hələ tam hakim olmadığı dövrün - ilkin çağın məhsuludur və millətin özünü ifadə vasitəsidir. Yaş isə hər bir millətin, etnosun yaşı qədərdir.

İnsan yarandığı gündən oyunlar da yaranıb, icra olunub, zamana və məkana görə dəyişibdir.

Xalq oyunları hər bir xalqın mədəniyyətini əks etdirir və onun mentalitetinin göstəricisidir.

Xalq oyunları xalq yaradıcılıq nümunəsi olub, xalq həyatının müxtəlif cəhətlərini məişətini, müxtəlif mərasimləri, əyləncə dünyasını özündə əks etdirir.

Xalq oyunlarının bir çoxu ibtidai dövrün səciyyəvi cəhətlərini özündə biruzə verir, xalqın istək və arzularını özündə qoruyub saxlayır.

Daş kitabələr, Qobustan, Gəmiqaya və Dəlidağ qayaüstü rəsmləri xalq oyun elementlərini bizə çatdıran ən etibarlı mənbələrdir. Minillik daş kitabələrdən də aydın olur ki, oyunlar ilkin mərhələdə ifadə vasitəsi rolunu oynayıb. Daha sonrakı mərhələdə isə dil formalaşmış.

Tarixi çox qədimlərə gedən, xalqın müxtəlif dövrlərdə adət-ənənələrini, görüş və etiqadlarını, etnoqrafiyasını özündə yaşadan bu oyunlar nəsil-dən-nəslə keçərək bu günümüzdə gəlib çıxıb. Oyunlar tarixi inkişaf yolunda iqtisadi, sosial, siyasi və digər proseslərin təsiri nəticəsində əhəmiyyətli dəyişiklərə uğrayıb.

Azərbaycanda xalq oyunlarının öyrənilməsi XIX əsrin əvvəllərində M.Ş.Vazeh, M.Mahmudbəyov, S. Ə. Şirvani, A. Şaiq, F. Köçərlinin folklor nümunələrinin, o cümlədən xalq oyunlarının tədqiq və təbliği ilə başlayıb.

Daha sonralar da folklorşünaslarımız tərəfindən Azərbaycan xalq oyunlarının və əyləncələrinin öyrənilməsi sahəsində səmərəli araşdırmalar aparılıb, ayrı-ayrı oyunlar toplanıb və nəşr olunub.

Xalq oyun və meydan tamaşalarını tədqiq edən alimlərimizdən Azad Nəbiyev, "El nəğmələri, xalq oyunları" kitabında xalq oyunlarını təsnif edərək, beş qrupa ayırmışdır: 1. Rəqs daxili oyunlar; 2. Mərasim oyunları; 3. Məişət oyunları; 4. İctimai məzmunlu oyunlar; 5. Uşaq oyunları.

Müəllif xalq oyunlarının əsasən təsnifat qrupundakı ardıcılığa uyğun inkişaf mərhələsi keçməsinə qeyd etmişdir. (1. s.135-136).

Ələs Qasimov isə ilk dəfə olaraq xalq oyunlarını geniş və sistemli şəkildə tədqiqata cəlb edib, “Azərbaycan xalq oyunları” kitabında xalq oyunlarını mövzu və məzmun xüsusiyyətlərinə görə təsnif edərək, ritual mahiyyətli və profan xarakterli oyunlara ayırmışdır. Ritual mahiyyətli oyunlara: rəqs daxili oyunları, ovsun səciyyəli oyunları, mövsüm mərasimi oyunları aid etmişdir. Profan xarakterli oyunlara məişət mərasimi oyunları, ictimai məzmunlu oyunları və uşaq oyunlarını aid edib. Ə. Qasimov bu bölgünün şərtliyini də qeyd etmişdir: “Azərbaycan xalq oyunlarının təsnifatında rast gəlinən boşluq bir də türk xalq oyunlarının indiyə qədər müqayisəli araşdırılmamasından doğur. Doğrudur, türk xalq oyunlarının qarşılıqlı şəkildə öyrənilməsi ciddi məsələdir və yəqin ki, yaxın zamanın da işi deyil. Çünki bu qədər zəngin xəzinə nəinki ümumtürk miqyasında araşdırıla bilməmişdir, hətta bir çox hallarda ayrı –ayrı türk ellərinə məxsus xalq oyunları da sistemli şəkildə tədqiqata cəlb edilməmişdir. Belə olduğu təqdirdə də xalq oyunlarının indiki halda hər hansı təsnifatı şərti səciyyə daşıyacaqdır. Halbuki toplanan materialın təsnif edilməsi elmi araşdırmanın birinci dərəcəli vəzifəsidir” (2. s.100-102).

Ələs Qasimovun qeyd etdiyi türk xalq oyunlarının müqayisəli, qarşılıqlı şəkildə öyrənilməsi sahəsində Məleykə Məmmədova “Azərbaycan və Anadolu folklorunda oyun və tamaşalar” kitabında Azərbaycan və Anadoluda olan bəzi oyun nümunələrini geniş təhlilə cəlb etmiş, qarşılaşdırmış, sistemli semantik təhlil aparmışdır (3. s.175-178).

Xalq oyunlarının daha kamil və ilkin nümunələri mövsüm mərasimləri ilə bağlıdır. Ən əski çağlardan qalma izlərlə zəngin olan mərasim oyunlarından biri də “Dirədöymə”dir. Mənşəyi daha əski çağlara gedən bu oyunu xalqımız bayram günlərində maraqla icra edib. “Dirədöymə” oyunu əsasən kənd yerlərində, toy şənliklərində, geniş meydançalarda oynanılır, oyunda güc,

iradə, əzm, fədakarlıq, çeviklik nümayiş olunur. Bu oyun çox maraqlı keçər və ətrafına çoxlu tamaşaçı toplayardı.

Oyunun variantları və adı bölgələrə görə dəyişir.

Bu xalq oyununun geniş təsvirini Hüseyinqulu Sarabski “Köhnə Bakı” kitabında “Cızıq turnası” adıyla vermişdir: “Geniş küçələrin birində yerdə 5-6 kvadrat sajn dövrə çəkərdilər. “Cızıq turnası” oyununda iştirak edənlər iki dəstəyə bölünərdi. Çevrənin kənarında olan uşaqların əlində turna olardı (uşaqlar qurşaqlarını bellərindən açıb eşər, düyünlərdilər ki, buna da turna deyərdilər)” (4. s.31).

Dərələyəz folklorunda “Dirədöymə” oyununun adı “Dizədöymə” kimi verilir və bu oyunu uşaqların daha çox sevdiyi qeyd olunur.

“Bu oyunda uşaqlar iki dəstəyə bölünür. Hər dəstədə ən azı üç adam olmalıdır. Dəstənin sayını istənilən qədər çoxaltmaq olur.

Əvvəlcə iki dəstə başçısını seçirlər. Dəstə başçıları qoşa dayanıb öz tərəfdarlarını seçməlidir. Uşaqlar buna razı olmadıqda püşk atma keçirilir. Uşaqlar iki-iki bu başçıların yanına gəlir və püşkə görə hərəsi bir başçının yanında durur. Hamı gəlib qurtarılandan sonra iki dəstə arasında püşk atılır. Bundan sonra dəstədəki uşaqların sayına uyğun dairəvi cız çəkilir. Dəstənin biri cızığın içində, biri də çölündə olmalıdır. Cızığın içindəki uşaqlar bellərindəki qayıışı açıb yerə sərməlidirlər. Qayıışın baş tərəfi cızığa çatmalı, ucu isə düz istiqamətdə cızığın mərkəzinə tərəf olmalıdır. Bu uşaqlar həmin qayıışı qorumağıdır ki, bayırdakı uşaq onu ələ keçirməsin. O qayıışı yalnız ayaqları ilə qorumağıdır. Cızığın çölündəki uşaqlar isə öz qayıışlarını əllərinə alıb içəridəkilərin ayaqlarına döy-döy yerdəki qayıışı cızıqdan çölə çıxarmağa çalışmalıdır. Bu zaman içəridəki adam çöldən hücum edəni təpiklə vura bilsə çöldəki dərhal oyundan çıxmalıdır. İçəridəki uşaqlar qayıışlarını qoruya bilməyəndə, çöldəki uşaqlar da təpiklə vuruşanda uduzmuş hesab olunur” (5. s.136).

Tovuz rayon Qaraxanlı kənd sakini 80 yaşlı Səmədov Nurəddin zamanında “Dirədöymə” oyununun məharətli oyunçusu

olduğunu söyləyir və oyunu belə təsvir edir: “El arasında geniş yayılmış, “Dirədöymə” daha çox toyların sonunda və yaylaqda cavan və orta yaşlı kişilər arasında oynanırdı. Toyun sonunda qonşu kənddən bir dəstə cavan gəlir. Gələnlər seçmə, saytal cavanlar olur. Meydan hazırlanır. Diametri 15-20 metr olan dairəvi cızıq çəkilir.

Müəyyən məsafədə yalaq qazılır. Yalağa qayış – çatı bürmələnilib qoyulur. İki dəstə yaranır. Hər tərəfdə 8-10 nəfər oyunçu olur. Birinci dəstə müdafiəçi rolunda çıxış edir. Hər yalağın başında keşikçi – qoruqçu dayanır. Cızdan kənardakılar hücum edir çatını – qayışı almağa. Keşikçi hücumçulardan hər hansının ayağına ayağıyla vursa, bu zaman içəridəki qoruyucu birini cızdan çıxarmamaq şərti ilə dəstələrin yeri dəyişir. Hücumçu yerə əyilib qayışı götürməyə çalışır, hücumçu onu ayağıyla vurur, qoruyur. Bəzən çevik, cəsarətli birisi çöldən yüyrek atlanır. İçəridəkilərdən birinin kürəyindən iki ayağı ilə bərk vurur. Zərbə alan, özüylə 2-3 nəfəri də cızdan çıxararaq, yığılır. Çöldəkilər isə ayıq tərpenib dirələri(qayış, çatı) götürür. İçəridəkiləri başlayırlar, döyməyə. Vur ki, vurasan.

Çox zaman çatıları axşamdan suya qoyardılar ki, ağır olsun. Qoldan güclülər bəzən çatını elə vururdular ki, çatı boyu köynək qopurdu-zolaq qalırdı. Oyundan sonra təpitmə qoyub sarıyardılar. Amma heç kim inciməzdi. Hətta oyun zamanı özündən getmə, ağır yaralanma halları da baş verərmiş. Bu halda kənd ağsaqqalları irəli durar, bu oyunda ölənün qanı sorulmur deyərdi. Oyundan sonra hər iki komanda oturub bir yerdə çörək yeyəydi.

“Dirədöymə” oynayanlar eldə elatda tanınırdı, hörmət edilirdi. Qara zurnada, nağarada, cəngi döyüş havasına oynanardı.

Bu gün söylənilən “Cızığından çıxma” misalının “Dirədöymə” oyunu ilə bağlılığı ehtimalı böyükdür. Dirədöymə oyununu elementlərini müasir Taekvondo oyununda da görmüş oluruq. Hər iki oyunda sürət, çeviklik nümayiş olunur, güclü ayaq hərəketləri, mübarizə və müdafiə var.

“Qıgımətik”:

Oyunda iki uşaq oynayır. Üzbəüz otururlar. Üç yalaq bir tərəfdə açılır, üç yalaq da o biri tərəfdə. Hər yalağa 8-10 qıgı atılır. “Dal çüt, davalama çüt, ali məkər bir tay təkər” deyib, sayaraq oyuna başlanacaq adam seçilir. Sonra yalağın birindəki qıgılar götürülür və bir-bir paylanılır o biri yalaqlara. Hansı yalaqda qıgılar cüt düşürsə o qıgıları götürürlər.

İbrahimov Nurəddin İbrahim oğlu. 1937 təvəllüd, Tovuz rayonu, Cəlilli kəndi.

Bu oyun uşaqlarda hesablama, qazanma vərdişini inkişaf etdirir.

Bu oyunun mövzusu Qarabağ xalq oyunlarından “Çalaya atma” oyunu ilə mahiyyət etibarilə çox yaxındır. Oyun uşaqlarda tez və dəqiq hesablama vərdişi yaradır.

“Çalaya atma”:

Novruz bayramında “Çalaya atma” oyunu oynuyardıq. Bir dənə çala düzəldilir. Çalanı da mümkün qədər üzdən edərdilər ki, içinə az fındıq düşsün, yaxud düşən fındıq ordan çıxsın. Beş, altı addım sayıb cız çəkirdilər. Ayağı cıza qoyub çalaya fındıq atırlar. Heç kəsə ölçü qoyulmur. Kim nə qədər istəyir o qədər fındıq ata bilər. Bir nəfər çala başı durur. Şərt belədir ki, çalaya düşən fındığın sayı cütdürsə, çalanın başında duran ona həmin fındığın sayı qədər fındıq verməlidir. Tək oldusa, həmin fındıqlar çalanın başında durana çatır. Elə vaxt olub ki, həmin oyunda bir torba fındıq udan olub. Ən maraqlı oyun olub. Çox uşaq oynuyardı.

Çala başını da atışmayan müəyyən edirdilər. Çalaya fındıq atardıq, kimin fındığı cüt düşdüsə o çala başı olardı.

Süleymanov Yaqub Hüseyn oğlu, Ağcakənd kəndi, təvəllüdü 1937, ali təhsilli müəllim. Məskunlaşdığı yer: Bakı, Buzovna qəsəbəsi.

Hər iki oyun uşaqlarda tez və dəqiq hesablama vərdişi yaradır.

Oyunlar fiziki tərbiyə ilə bərabər əqli tərbiyəni, xarakter və iradəni formalaşdırır, mənəvi hissləri inkişaf etdirir, əhvali-ruhiyyəni artırır.

Orqanizmin əsas fizioloji sisteminin (sinir sistemi, ürək-damar və tənəffüs sistemi) fəaliyyətini təkmilləşdirir.

Xalq oyunları fiziki tərbiyə prosesini yaradıcı üsullarla həyata keçirməyə imkan verir.

Nitqdə intonasiya və ifadəli danışmaq formalaşdırır, səsin cazibəsi artır, söz ehtiyatı genişlənilir. Mimika, plastika kimi jestlərin köməyi ilə nitq daha səlis, daha ləğvli olur.

Uşaqlarda və yeniyetmələrdə potensialı üzə çıxardır, yaradıcılıq imkanlarının açılmasına şərait yaradır. Yaradıcı təxəyyül inkişaf edir, vizual-bədii düşüncə formalaşır.

Oyun zamanı nitq, intonasiya, ritmlərin bədən hərəkəti ritmləri ilə uzlaşması prosesi baş verir.

Xüsusilə uşaqlarda davamlı diqqəti, konsentrasiyanı artırır, dinləmə bacarığını formalaşdırır. Fiziki, əqli və mənəvi sağlamlığı təmin edir.

Xalq oyunları xüsusilə uşaqlarda şəxsiyyətin sosiallaşmasında çox önəmli vasitədir.

Əyləncə olaraq qatıldığımız oyunların bir çoxu bizdə qazanma duyğusu oyadır. Oyun oynarkən udmaq, qazanmaq istəyimiz bizi qalib edir, həyatda yeni uğurlar qazanmağa ruhlandırır.

Qaynaqlar

1. Azad Nəbiyev “ El nəğmələri xalq oyunları “Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı Bakı 1988 s.135-136.
2. Ələs Qasımov ” Azərbaycan xalq oyunları Bakı 2006 s. 100-102.
3. Məleykə Məmmədova “Azərbaycan və Anadolu folklorunda oyun və tamaşalar”. Elm və təhsil Bakı 2014 (s.175-178).
4. Hüsengulu Sarabski “ Köhnə Bakı” Bakı “ Şərq –Qərb”2006 s.31.
5. Azərbaycan folkloru antologiyası 15. Dərələyəz folkloru. Folklor İnstitutu 2006 (s.136).